

І.А. Свінціцький

Національний медичний
університет ім. О.О. Богомольця,
м. Київ

ЖИТТЄВИЙ ТА ТВОРЧИЙ ШЛЯХ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА: МЕДИЧНІ АСПЕКТИ

(до 200-річчя від дня народження)

Резюме

Стаття присвячена аналізу медичних аспектів життєвого й творчого шляху Тараса Григоровича Шевченка: особливостей виникнення, перебігу, діагностики та лікування захворювань великого Кобзаря, причин його смерті, знайомства та дружніх стосунків з представниками лікарського фаху, медичної тематики в літературній і художній спадщині генія українського народу.

Ключові слова

Тарас Шевченко, життя, творчість, хвороба, лікарі.

Геніальний поет, самобутній прозаїк, талановитий художник, неперевершений мислитель, духовний батько українського народу. Саме так сьогодні називають Тараса Григоровича Шевченка, який став символом української нації. З палким вогнем у серці він захищав незалежність України, її честь та гідність. Великий Кобзар присвятив власне життя боротьбі за свободу рідного народу, а його твори й нині сіють зерна світла та добра, палають полум'ям безкомпромісної справедливості й проникливої мудрості [2].

2014 рік в Україні оголошено Роком Тараса Шевченка (мал. 1). У рамках святкування 200-річного ювілею Кобзаря ведеться активна робота з детального вивчення його життєвого шляху, творчості та багатогранної діяльності, зокрема й крізь призму медицини. Так, митець приятелював з багатьма лікарями (взаємовідносини з ними він підтримував не лише як пацієнт, а й як творча та високоосвічена особистість), а в своїх літературних шедеврах неодноразово використовував медичні терміни, назви лікарських рослин, медикаментозні прописи тощо. Привертають до себе увагу також численні захворювання письменника, що переслідували його протягом усього життя [6, 14].

На жаль, на сьогоднішній день не збереглася медична документація, яка б свідчила про стан здоров'я та хвороби Тараса Григоровича, тому більшість інформації доводиться відтворювати переважно на основі листів і творів поета та його друзів.

У ранньому віці Кобзар перехворів на віспу (його праці містять сім згадок про це захворювання, а в повісті «Несчастный» тричі вказано на щеплення

від неї), відомості щодо інших хвороб відсутні.

Дитинство Тараса проходило на фоні злиднів бідної кріпацької родини. Напівголодне життя юнака в дядка підтверджується автобіографічними відступами у повісті «Княгиня». Часті побої, несприятливі побутові умови, непосильна робота позначалися на здоров'ї підлітка. Про складні психологічні переживання кріпацької залежності та тимчасові ураження психічного здоров'я свідчать й теми намальованих ним картин («Смерть Лукреції» (мал. 2), «Смерть Віргинії» (мал. 3), «Смерть Сократа») [16].

В перший петербурзький період життя у Т.Г.Шевченка діагностували черевний тиф (про що він згадує у повісті «Художник»), який став наслідком пристосування організму до умов північного клімату, виснажливої праці, поганих умов прожи-

Мал. 1. 2014 рік – Рік Тараса Шевченка

Мал. 2. Смерть Лукреції (1835 р.)

вання. Хвороба супроводжувалася двотижневою гарячкою та втратою свідомості впродовж восьми днів. Знайомі щоденно відвідували його в Лікарні Св. Марії Магдалини, однак щоразу дізнавалися, що пацієнт перебуває у стадії марення. Одужання тривало дуже повільно...

В 1840 році Кобзар захворів на висипний тиф, доглядаючи свого хворого вчителя – художника Карла Брюллова. Перебіг захворювання, як і попереднього разу, був доволі важким.

Через 2 роки під час морської подорожі до Данії та Швеції Тараса Григоровича вчергове спіткали проблеми із здоров'ям. В одному з листів він згадує: «... так занедужав, що ледве привезли мене в Ревель, там трошки очуняв. Приїхав у це прокляте болото та й не знаю, чи вже виїду. Хоч лікар і говорить, що нічого, однак так кивне головою, що аж сумно дивитися». Навіть після повернення до Петербургу поет-художник мусив ще протягом тривалого часу лікуватися [1].

У 1845 році в переддень різдвяних свят митець знову відчув погіршення самопочуття. Саме тоді він написав свій знаменитий «Заповіт». Лише важкий перебіг хвороби та загроза або страх смерті, емоції нездійснених планів молодого людини змусили до створення прощальної поезії.

Під час заслання восени 1847 року в Орській фортеці Тараса Григоровича почали турбувати напади ревматизму: «Нездужаю з того дня, як привезли мене в цей край... Бодай і ворогові моєму лютому не довелося так каратись, як я тепер караюсь. І до всього того треба було ще й занедужать, восени мене мучив ревматизм». Невдовзі через неповноцінне харчування (зокрема недостатнє надходження до організму вітаміну С) у нього розвинулася цинга: «Зуби й очі так боліли, що не знав, де й дітись» [16].

Голодування, постійне вживання морської солоної води та безперервна важка праця ще більше ослабили його організм під час походу до Аральського моря й участі в Аральській експедиції (1848-1849 роки). Водночас у Тараса Григоровича виникли фурункули на тілі, які турбували його й

Мал. 3. Смерть Віргінії (1836 р.)

у майбутньому – у Новопетровському укріпленні в 1852 році. У 1855 році він відмічав, «що ревматизм його страшно руйнує». Тоді ж, знаходячись у засланні, переніс малярію [1].

У кінці грудня 1860 року його самопочуття значно погіршилося: «Погано я зустрів оцей новий поганий рік. Другий тиждень не виходжу з хати: чхаю та кашляю, аж обісіло», а через тиждень письменник зовсім ослаб: «Так мені погано, що ледве перо в руках держу, і кат його батька знає, коли воно полегшає» [6].

Останній рік життя Тарас Шевченко провів у невеличкій кімнаті в Петербурзі, де багато займався гравіюванням, використовуючи шкідливі речовини. Здоров'я поета погіршувалося з кожним днем. Протягом січня та лютого 1861 року перебіг хвороби Кобзаря значно ускладнився: посилювалися ознаки серцевої недостатності, почастишали напади стенокардії, почався розвиток набряку легень. Захворювання швидко прогресувало, і 26 лютого (10 березня – за новим стилем) о 5:30 український геній помер. Останню ніч свого життя поет провів, сидячи на ліжку; біль в грудній клітці не давав йому лягти [7].

Мал. 4. Знахар (1841 р.)

У медичному свідоцтві про смерть зазначається: Т.Г.Шевченко «давно уже одержим органическим расстройством печени и сердца (Vitium organicum Hepatis et Cordis); в последнее время развилась водяная болезнь (Hydrops), от которой он и умер сего 26 февраля».

Дослідники життя письменника, спираючись на досягнення сучасної медичної науки, дещо уточнили діагноз: «Ревматизм, активна фаза, безперервно рецидивуючий перебіг. Поворотний ревмокардит. Комбінована вада серця з переважанням стенозу устя аорти і недостатністю мітрального клапана. Поліартрит. Кардіальний цироз печінки. Анасарка. набряк легень. Асистолія» [4, 5, 13].

Рациональне використання наявних сьогодні лікувальних можливостей дозволило б збільшити тривалість життя Тараса Григоровича на невеликий термін. Оцінюючи якість надання медичної допомоги поету, слід відзначити, що вона відповідала рівню тогочасного розвитку медичної науки. Лікарі прописали йому «мікстуру для серця», опій, гірчичники на руки, пластир із шпанської мухою. У середині XIX століття знання про більшість хвороб були недостатні, а їх лікування носило емпіричний характер. Медики переважно поклалися на власні спостереження та досвід. Багато людей зверталось до знахарів. Тарас Шевченко зобразив їх у творах «Варнак», «Наймичка», а також на однойменному малюнку (мал. 4) до відповідного нарису Г.Ф. Квітки-Основ'яненка. До речі, на звороті розміщена не менш цікава для нас замальовка «Біля хворого» (мал. 5). Згадував він також й такі лікарські рослини, як малина, шавлія, естрагон та мінерал «Семибратська кров» (невеличкі шматочки черепашнику темноружевого кольору) [8, 12].

Варто зазначити, що Кобзар протягом усього свого життя підтримував дружні стосунки з багатьма медиками: Олександром Дмитровичем Бланком, Василем Миколайовичем Беловим, Володимиром Івановичем Далем, Олександром Олександровичем Істоміним, Андрієм Осиповичем Козачковським, Степаном Андрійовичем Незабитовським, Євстафієм Петровичем Рудиковським, Фердинандом Федоровичем Фішером та іншими [3, 9, 15].

Поет-художник добре знав професійне життя лікарів, основні тогочасні методи діагностики та лікування. Так, деякі з цих моментів описані в його творах: визначення температури тіла за частотою пульсу (повість «Капитанша»), акушерку-професоршу (повість «Несчастный»), зміни в підготовці вітчизняних медиків (повість «Близнецы»).

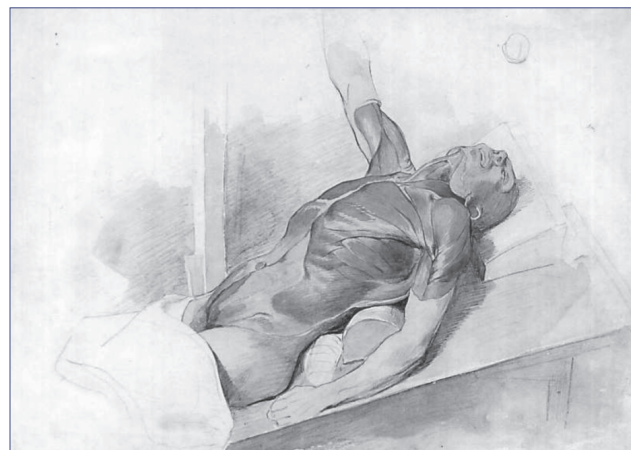
Тарас Шевченко розумів важливість ґрунтовних знань з анатомії людини для художника, тому, навчаючись в Академії мистецтв у Петербурзі, відвідував лекції Іллі Буяльського (10 січня 1841 року був зарахований до списку учнів, яким дозволя-

Мал. 5. Біля хворого (1841 р.)

Мал. 6. На лекції з анатомії (1841 р.)

Мал. 7. Анатомічний малюнок (1841 р.)

лося слухати анатомічний курс). Сьогодні збереглися деякі малюнки того періоду. Замальовка олівцем «На лекції з анатомії» (мал. 6) зображує професора і п'ятьох учнів, що слухають пояснення. Вона виконана у першій половині 1841 року, коли Ілля Васильович викладав загальну анатомію та остеологію. Акварельний «Анатомічний малюнок» (мал. 7) препарованого трупа датується зимою 1841/1842 років, коли І.В. Буяльський читав повний курс анатомії, включаючи мієлогію. Зображення людського тіла, виконані Тарасом Григоровичем, свідчать, що він був старанним

учнем професора, про якого письменник згадує у повісті «Художник» [11, 17, 18].

Добре Кобзар відгукувався й про професорів медичного факультету Імператорського університету Св. Володимира (нині – Національний медичний університет імені О.О.Богомольця) у повісті «Близнецы»: «...прошу вашого батьківського благословення і совета, какой именно избрать мне университет: харьковский или ближайший

киевский? Я пожелал бы последний, потому что там профессора хорошие, особенно по медицинскому факультету» [10].

Таким чином, шляхи Тараса Шевченка неодноразово перетиналися з представниками лікарського фаху, а знайомство, дружні стосунки і багатогранне спілкування з ними мали значний вплив на творчість великого генія українського народу.

Список використаної літератури

1. Геник С.М. Хвороби і смерть Т.Г. Шевченка [Текст] / С.М. Геник // Прикарпатський вісник НТШ. Пульс. – 2012. – №4. – С. 158-175.
2. Зайцев П. Життя Тараса Шевченка [Текст] / П. Зайцев. – 2-е вид. – К.: Обереги, 2004. – 480 с.
3. Кіцера О. Лікарі в житті Тараса Шевченка [Текст] / О. Кіцера, Р. Кіцера // Жіночий лікар. – 2012. – №4. – С. 63-66.
4. Коваленко П.П. «Серце моє трудне, що в тебе болить...?» (Захворювання і смерть Т.Г. Шевченка з погляду сучасної медицини) [Текст] / П.П. Коваленко. – Чернівці: Молодий буковинець, 2000. – 60 с.
5. Коломійченко М.С. У колі друзів [Текст] / М.С. Коломійченко, В.З. Горленко. – К.: Дніпро, 1982. – 108 с.
6. Марцінковський І. Історико-медичне дослідження стану здоров'я та причини смерті Т.Г. Шевченка у контексті розвитку медичної науки XIX-XXI століть [Текст] / І. Марцінковський. – Миколаїв: НУК, 2014. – 296 с.
7. Марцінковський І.Б. Історія хвороби Тараса Григоровича Шевченка [Текст] / І.Б. Марцінковський, Я.Ф. Радиш // Лікарська справа. – 2006. – №5/6. – С. 82-96.
8. Марцінковський І.Б. Медична допомога Т.Г. Шевченку в останні дні його життя (сучасний погляд в контексті історичного розвитку медичних знань) [Текст] / І.Б. Марцінковський // Лікарська справа. – 2006. – №1-2. – С. 109-111.
9. Марцінковський І.Б. Медичне оточення Т.Г. Шевченка: короткий біографічний показчик (до 145-річчя від дня смерті) [Текст] / І.Б. Марцінковський // Вісник соціальної гігієни та організації охорони здоров'я України. – 2005. – №3. – С. 81-87.
10. Марцінковський І.Б. Медичний факультет Київського університету у творах Т.Г. Шевченка [Текст] / І.Б. Марцінковський // Вісник соціальної гігієни та організації охорони здоров'я України. – 2006. – №2. – С. 92-94.
11. Марцінковський І.Б. Професор І. Буяльський – як лікар і викладач за творами Т. Шевченка [Текст] / І.Б. Марцінковський // Галицький лікарський вісник. – 2007. – №3. – С. 128-130.
12. Марцінковський І.Б. Ретроспективна диференційна діагностика причини смерті Т.Г. Шевченка [Текст] / І.Б. Марцінковський // Архів клінічної медицини. – 2007. – №1. – С. 84-86.
13. Марцінковський І.Б. Хвороба і останні дні життя Тараса Григоровича Шевченка [Текст] / І.Б. Марцінковський, В.О. Бобров // Лікарська справа. – 1992. – №5. – С. 107-110.
14. Медики і медицина в житті та творчості Т.Г. Шевченка [Текст]: бібліографічний показчик / уклад. С.В. Васильєва, О.М. Кріль; наук. ред. М.С. Надрага. – Львів, 2014. – 34 с.
15. Медична еліта XIX століття в житті Т. Шевченка [Текст] / уклад. Н.О. Собко; ред. Н.В. Конькова. – Дніпропетровськ, 2014. – 14 с.
16. Нейко Є.М. Стан здоров'я, хвороби та причина смерті Т.Г. Шевченка [Текст] / Є.М. Нейко, М.М. Семотюк // Галицький лікарський вісник. – 2002. – №1. – С. 151-155.
17. Шевченко Т.Г. Повне зібрання творів: У 12 т. [Текст] / редкол.: М.Г. Жулинський (голова) [та ін.]. – Т. 7: Мистецька спадщина. Живопис і графіка. – К.: Наукова думка, 2005. – 504 с.
18. Шипулін В.П. Ілля Буяльський – митець скальпеля [Текст] / В.П. Шипулін, Д.І. Назаренко // Науковий журнал МОЗ України. – 2012. – №1. – С. 166-175.

LIFE AND ACTIVITY OF TARAS SHEVCHENKO: MEDICAL ASPECTS (ON THE 200TH ANNIVERSARY OF BIRTH)

I.A. Svintsitskyi

Summary

The article analyzes the medical aspects of Taras Shevchenko's life and activity: peculiarities of genesis, clinical course, diagnosis and treatment of diseases of the great poet, the causes of his death, friendship with physicians, medical topics in the literary and artistic heritage of the Ukrainian genius.

Keywords: Taras Shevchenko, life, activity, disease, physicians.